Monarhije, te Prvog svjetskog rata, do Kraljevine SHS i Drugog svjetskog rata, doduše potpuno neujednačenog obima i vrijednosti. Socijalne, ekonomske i kulturne prilike takode su predmet interesa. Nažalost, zastupljene su u vrlo malom broju jedinica. Interesantno je da je pedesetak jedinica posvećeno memoarima, a stotinu pedeset jedinica istorijskim ličnostima od kojih su najzastupljeniji Draža Mihailović i Alojzije Stepinac, mada su sa većim brojem jedinica prisutni i Stjepan Radić, Josip Juraj Štrosmajer, Svetozar Marković, te Vuk Karadžić. Istoriografija, istoričari, te objavljena dokumentacija broji zanemarljivih dvadesetak jedinica, što je uistinu nedovoljno za zainteresovane istraživače.

Razočaravajuće može se činiti činjenica da se od ovog impozantnog broja bibliografskih jedinica direktno na Bosnu i Hercegovinu odnosi samo 64, ali ovaj broj ne treba da bude razlog za prenebjegavanje djela, s obzirom na kompleksnost odnosa sa susjednim zemljama, te zajedničku prošlost i budućnost.

Sam autor navodi da je sve bibliografske jedinice prikupljao u skladu sa vlastitim istraživanjima, te se područje njegovog interesa radom stalno proširivalo i produbljavalo, a što je, razumljivo, rezultiralo neravnomjernom zastupljenošću pojedinih segmenata ovako široko postavljenog zadatka. Bibliografska lista obuhvata period od 19 stoljeća do sadašnjosti, premda savremeni članci, monografije i studije koje se tiču raspada Jugoslavije nisu u dovoljnoj mjeri zastupljeni. Izdanja publikovana u devedesetim godinama nisu adekvatno prezentovana, čega je svjestan i sam autor. Samo pitanje je da li je to bilo i moguće zadovoljavajuće učiniti s obzirom da je sama bibliografija izdata 1993. godine.

Sonja Dujmović

Zdenko Radelić, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950,* Hrvatski institut za povijest, Biblioteka Hrvatska povjesnica, Monografije i studije, knjiga 3, Zagreb, 1996, str. 256.

Historiografija o razdoblju nakon 1945.godine je, uglavnom, bila orijentirana na istraživanjima o Komunističkoj partiji i uspostavljanju "narodne" vlasti u svim dijelovima bivše Jugoslavije. Na osnovu dosadašnje literature stječe se utisak da je izvan komunističkog bloka postojala neka neodredena politička masa "ostataka gradanskih snaga" koja se nalazila na margini političkog života, zato su knjige poput ove Zdenka Radelića izuzetno dobro došle da se upoznamo i sa tim dijelovima društvene strukture u vremenu poslije 1945.godine. Za analizu je autor izabrao Hrvatsku seljačku stranku (HSS), najbrojniju i najjaču političku stranku hrvatskog naroda u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Vojvodini u vremenu izmedu dva svjetska rata. Historije pojedinih političkih stranaka nisu posebno interesantna štiva, medutim, knjiga dr. Zdenka Radelića na izuzetno zanimljiv način priopćava

čitateljima povijest ove žive i snažne političke snage kroz raslojavanja same stranke iznutra kao posljedice događanja tijekom i poslije Drugog svjetskog rata do vremena nestajanja ove stranke čak i u tragovima oko 1950.godine.

Nakon konciznog i preglednog uvoda za povijesni interval 1904.-1941.godina, autor težište radnje stavlja na vrijeme od 1941.godine koja označava promjene bitne za sve narode u svijetu, pa i za Hrvate u Kraljevini SHS, odnosno Jugoslaviji, do 1950.godine, determinirajuće za jugoslavenski, odnosno hrvatski prostor od kada se, u političkom smislu potpuno zatiru tragovi građanskog društva na ovim prostorima. Na samom početku rata, HSS-članstvo se našlo u jednoj sasvim novoj situaciji, prema autorovim saznanjima nespremno, jer je i vodstvo stranke iščekivalo događaje i nije imalo razrađenu platformu prema nadolazećim događajima. Pod utjecajem svih tih mnogostrukih strujanja, stranka se polako počela raslojavati, dijelovi članstva su nalazili svoje interese i u nekim drugim političkim pokretima i partijama u kojima su samo površno prepoznali svoje ideje. Dijelovi članstva su prilazili komunistima koji su nudili federalizam, republikanstvo i socijalnu pravdu, ali im nije odgovarala boljševička Rusija koja je stajala u pozadini ovoga pokreta. Drugim dijelovima članstva, svakako, bila je bliska ideja suverene Hrvatske, te su prilazeći ustaškom pokretu crpili nadu o Hrvatskoj kao neovisnoj državi, mada su se i tu ispoljavala različita mišljenja. Osim ovih krajnje polariziranih opredjeljenja, vodstvo i veliki dio članstva HSS se neutralno držao prema svim novim političkim snagama. Neodlučnost vodstva stranke doprinijelo je različitim opredjeljenjima unutar stranke, odnosno vodstvo je odbijalo suradnju i s komunistima i sa ustašama. Bez obzira na osipanje članstva, HSS je bio snažan politički činilac, stoga su aktualni politički arbitri bili veoma zainteresirani da pridobiju vodstvo stranke. U izravni obračun sa HSS-om krenula je NDH odmah na početku rata zabranom političkog djelovanja, interniranjem prvog čovjeka stranke dr.Vladka Mačeka i stalno nastojala pridobiti ga za svoj pokret. Nepopustljivost dr.Vladka Mačeka prema vrhovima NDH-a završilo je njegovim zatočeništvom. Politički stavovi prema aktualnom režimu osvjetljavaju Mačeka kao izuzetno važnu političku ličnost u tom periodu. Autor knjige detaljno nam ukazuje na povijesne činjenice kojima mijenja naša saznanja o Mačeku što je vrlo važno i za druge historičare koji su na osnovu uvida u arhivsku građu poslijeratnog perioda donekle stekli pogrešnu predstavu o njemu. Na osnovu dokumenata komunističke provenijencije (npr. u Arhivu CK SK BiH) stiče se utisak poistovjećenja Mačeka sa ustaškim pokretom, a sve "negativne" pojave nazivaju se "mačekovština", za šta se objašnjenja, također, mogu naći u knjizi Zdenka Radelića. Posebno interesantni dijelovi knjige su oni koji govore o odnosu komunista prema HSS-u. Na temelju analize o masovnosti partizanskog pokreta, komunisti su svoju aktivnost okrenuli prema članovima HSS-a u sjevernoj Hrvatskoj gdje nisu bili zadovoljni brojem svojih sljedbenika. Najpovoljnija varijanta bila je propagiranje federalizma, republikanstva, ukidanja monarhije i slično, odnosno sve što je bila osnovica programskog zalaganja HSS-a. Komunisti su za razliku od ustaša mnogo pametnije politički djelovali. Ustaški pokret je prevashod-

no pokušavao privući vodstvo stranke, konkretno dr.Vladka Mačeka i njemu najbliže ljude, te su smatrali da će za njima poći i članstvo, dok su komunisti privlačili sljedbenike stranke i tako stranku slabili iznutra. Kada je bilo u pitanju političko vodstvo stranke, komunisti su vrlo perfidno postupili što se može ilustrirati jednim primjerom, vrlo upečatljivim odnosom spram Božidara Magovca i ing.Augusta Košutića. U vrijeme omasovljavanja partizanskih redova komunisti su prihvatili Košutića u partizanski pokret na osnovu inzistiranja na ravnopravnosti uloga HSS-a i KP-a, a odbili Magovca koji je inicirao uključenje HSS-a u partizane izravno bez posebnih uvjeta.

Značajna epizoda u ovoj povijesnoj tematici jeste ona sa dr.Ivanom Šubašićem, banom predratne Hrvatske banovine i pokušajem kompromisnog prevazilaženja postojećeg stanja. To je bio školski primjer kalkuliranja komunista i predstavnika civilnog društva u nastojanju da svaka strana izbori za sebe maksimum interesa. Možda se u tim relacijama najbolje vidi taj poslijeratni svijet, odnos medu velikim silama, te nadanja ostataka gradanskih stranaka u istočnoeuropskim zemljama. Autor je znalački i zanimljivo prezentirao rezultate istraživanja koja se odnose na ponašanja HSS-a prema političarima kao npr. Ivanu Šubašiću, dr.Juraju Šuteju, dr.Juraju Krnjeviću ali i o njihovim medusobnim neslaganjima. Konsolidiranje HSS redova onemogućavao je i dr.Vladko Maček koji je s dijelom vodstva emigrirao u Francusku, potom u Ameriku, te iz daleka davao savjete. Svakako, Maček kao iskusan političar slutio je i predosjećao smisao i cilj krajnjeg odnosa prema njemu što se i ostvarilo, jer su ga komunisti u njegovim političkim stajalištima izjednačili sa ustašama, kompromitirali ga u zemlji, te preko novog vodstva Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) potpuno onemogućavali ovu političku stranku u daljnjem radu, u cjelini su je potpuno neutralizirali u mreži narodnofrontovskih organizacija. Komunisti su rastočili HSS zahvaljujući i vodstvu HSS-a koji je ostavilo članstvo u iščekivanju rješenja izvana, a za to vrijeme komunisti su vrijedno radili pričajući o životu bez poreza, o bratstvu, o jedinstvu, o slobodi a sve vodeći kombiniranu politiku obećanja i prijetnji. HRSS imala je prokomunističko vodstvo preko kojeg su komunisti sveli ovu stranku u Narodnom frontu samo na "pristaše HRSS-a". HSS je, osim komunista, imao i otežavajuću okolnost i unutar same stranke jer je bila podijeljena na dva suprostavljena bloka. Prvu skupinu vodio je dr.Ivan Šubašić sa najbližim suradnicima koji je do svoje ostavke iskazivao spremnost da prihvati kompromise nametnute od vladajuće partije. Na sasvim suprotnim pozicijama stajala je skupina oko Mire Košutić i Marije Radić koje su provodile politiku ing.Augusta Košutića iz zatočeništva i dr.Vladka Mačeka iz inozemstva. Skupinu je karakterizirala beskompromisnost, kako prema ustaškom režimu tijekom rata, tako i komunističkog poslije rata. U potpunosti su odbacivali totalitarizam, a zahtijevali uvodenje potpunih političkih i gradanskih sloboda te ostvarivanje prava Hrvata da na slobodnim izborima izaberu oblik vlasti i svoje predstavnike bez ikakvih pritisaka i nametanja od strane velikodržavnih režima. U skladu sa tim zahtjevima ova skupina pod Mačekovim utjecajem odbijala je registraciju, prijavu i izlazak na izbore. Unutrašnji raskol u HSS-u autor je plastično rekonstruirao kroz

događaje Konferencije HSS-a u hotelu Esplanade u Zagrebu, 2. rujna 1945.godine. Nakon Šubašićeve ostavke koja je bila rezultat neuspjeha u sprovođenju Sporazuma Tito-Šubašić i nedobijanja podrške u HSS-u, nastavljene su stare zablude. Nakon uspjeha KPJ na izborima, tj. potpunog preuzimanja vlasti, suprostavljene strane u HSS-u, bez dopuštenja vlasti, u Svećeničkom domu raspravljaju i dalje o pitanju prijavljivanja ili neprijavljivanja stranke na izbore. Iluzorno je bilo očekivati pomoć Zapada , što je bila nada za sve gradanske snage u Jugoslaviji, a ne samo za HSS. Do 1947.godine komunisti su raznim političkim manevrima dopuštali prvacima HSS-a privid političkog života, ali od tada počela su uhićenja, sudski procesi i osude za izdaju, suradnju s neprijateljem, zatim za špijunažu i slično. Uhićeno je vodstvo HSS-a i to sa istim optužbama bez obzira kojoj skupini pripadali. Iščekivala se i reakcija zapadnih sila na te događaje, ali do nje u nekom oštrijem vidu nije došlo. Vojna intervencija zapadnih sila je izostala, na što su računali prvaci gradanskih stranaka, mada je ta nada bila potpuno neopravdana, jer je Zapadu bilo jasno razgraničenje interesnih sfera sa SSSR-om, a to nije bilo jasno samo oporbenim strankama u Jugoslaviji. Ostaci predratnih gradanskih snaga nisu imali realne unutrašnje snage, te su mislili da će uz pomoć izvana moći riješiti svoj status. Ideje HSS komunisti su svojom propagandom upropaštavali do te mjere da su za sve negativne pojave izdajstva, ustaštva, zločina i slično izjednačavali sa pojmovima "mačekovštine" i "mačekovaca" ne samo u Hrvatskoj, već i u Bosni i Hercegovini. Kada se kaže da se narod pomirio sa novim totalitarnim režimom, mora se isto tako reći da mu nije ništa drugo ni preostalo, jer je imao slabe i dezorijentirane gradanske stranke, a društvo je bilo pritisnuto stegom, strahom, neimaštinom i slično.

Što reći o knjizi na završetku ovih samo nekoliko natuknica iz knjige? Monografija zavrijeduje pažnju stoga je srdačno preporučujem čitateljstvu. Najviše se dojma uspjeh Zdenka Radelića u umijeću da znanstveno djelo zamjerne razine približi čitateljstvu u formi zanimljivog štiva. Za povjesničare koji se bave ovim razdobljem poslije 1945.godine, ovo djelo je veoma instruktivno, jer pokazuje i potvrduje kako se na nov način mogu prezentirati rezultati istraživanja. Posebna vrijednost djela je u analiziranju društvenih odnosa u prijelomnim vremenima prestruktuiranja društva uopće. Dr.Zdenko Radelić je, svakako, dostigao razinu suvremene historiografske znanosti, što potvrduje način na koji on razumijeva ljudske sudbine u procesima i događajima koji imaju veliku važnost u Hrvatskoj, ali i južnoslavenskoj povijesti. Na osnovu društvenog segmenta koji tretira HSS u Hrvatskoj u intervalu od 1941. do 1950.godine, autor je predočio ukupnu strukturu komunističke vlasti, njene metode djelovanja i nastanak totalitarnog režima u drugoj Jugoslaviji, a sve to u kontekstu povijesti socijalističkih "narodnih demokracija". Detalji, svakako, ne opterećuju tekst već ga čine zanimljivijim.

Knjiga dr. Zdenka Radelića plijeni koliko znanošću toliko i zanimljivošću od uvoda do posljednjih stranica i veoma je korisno što se pojavila i u Sarajevu nakon dugih godina gubitka kontakta sa historiografskom produkcijom iz Zagreba.

Vera Katz